

УДК 32. 321

ПРОБЛЕМА ЛЕГІТИМНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ: ОСНОВНІ КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ

Оксана Дацаківська

*Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1,
Львів, 79000, Україна, dashchakivska@yahoo.com*

Розкрито суть поняття “легітимність” та головні підходи до його розуміння, що мають місце в історії політичної думки від уявлень про послух владі у політичній думці Стародавнього світу аж до зародження поняття „легітимність” у політичній концепції М. Вебера. Особливу увагу приділено сучасним концепціям легітимності.

Ключові слова: легітимність, типи легітимності, традиційна легітимність, харизма, довіра, консенсус.

Актуальність. Питання організації людської спільноти завжди зводиться до проблеми владних відносин, що є стержнем політичної системи. І якщо суть влади, наповненість її змістом змінювалися впродовж людської історії (візьмемо, для прикладу, дослідження М. Фуко про зміст та форми влади), то незмінною залишалася така ознака, як легітимність. Легітимність – визнання влади та її виправдання – не лише характеристика влади, це і необхідна умова її існування, що забезпечує таку складову влади, як відносини підпорядкування. Тому дослідження легітимності, здобуття якої є передумовою ефективного існування влади, є одним із важливих аспектів дослідження влади.

Ця стаття має на меті показати зміст концепту легітимності, розглянути основні підходи до її розуміння, з’ясувати її природу. Мету буде реалізовано через такі завдання: розглянути основні підходи розуміння легітимності; з’ясувати причини виникнення цього явища, його природу. Доречно буде припустити, що легітимність – це явище соціального характеру, яке є наслідком соціальної природи людини і співжиття у суспільстві.

Об’єктом дослідження є поняття легітимності, предметом – основні концепти, теорії та підходи до цього поняття.

Актуальність такої теми не залишила байдужими американських та європейських вчених ХХ ст., зокрема до неї зверталися Д. Істон, С. Ліпсет, Ч. Мілз, Ж.Л. Шабо та інші. На жаль, монографії цих дослідників недоступні українському читачеві, з їхнім змістом знайомимось за посередництвом російських та польських науковців. Українські дослідники займаються питаннями легітимності досить

мало. Варто відзначити працю С. Рябова „Державна влада: проблема авторитету й легітимності”, де автор розглядає владу як суперечливий феномен, а легітимність як спосіб узгодження та розв’язання властивих їй суперечностей.

У науковий обіг поняття легітимності ввів німецький соціолог та політолог Макс Вебер. Влада, на його думку, – це комплекс ідей та соціальних відносин, які ґрунтуються на легітимній загрозі застосування сили. Основою легітимності служить підкорення законам, ставлення до влади як до авторитетної інстанції. Люди, для яких вона авторитетна, якій вони добровільно передали частину своїх владних повноважень, приймають всі закони та норми, що виходять від цієї влади.

М. Вебер окреслив потребу легітимності таким чином: „люди, над якими панують, повинні підкорятись тим, хто тепер панує... через внутрішнє виправдання” такого панування. Панування повинно опиратися на внутрішній послух, що може бути різним чином мотивований. Підкорення правителю „може зумовлюватися простою зацікавленістю в тому, щоб слухатись пов’язано з раціонально-доцільним підрахунком відповідних прибутків і збитків” або „на звичайній традиції, підсвідомому звиканню до дій”, воно, зрештою, може бути просто афектним; це залежить від особистості, що проявляє послух та від людей, кому цей послух потрібен [4, с. 157].

Хоча на проблеми послуху владі та визнання влади натрапляємо у філософській думці попередників М. Вебера. Акцент на легітимності як основній ознаці влади і належної поведінки знаходимо вже в IV – III століттях до нашої ери у школі китайських легістів. Вони у суперечках з конфуціанцями вимагали такої поведінки, яка б відповідала всесвітній гармонії. Конфуціанці наполягали на відповідності поведінки людей встановленим ритуалам, що пізніше М. Вебер назве традиційною легітимністю. Конфуцій казав: „Поштивість без ритуалу призводить до метушливості; обережність без ритуалу призводить до боягузтва; сміливість без ритуалу призводить до смуги; прямота без ритуалу призводить до грубості”.

Арістотель чи не найголовнішою умовою існування влади та визнання її громадянами держави вважав законність: „адже там, де відсутня влада закону, немає місця і для певної форми державного устрою. Закон повинен панувати над усім” [2, с. 108]. Щодо легітимності, то Арістотель швидше визначав два види нелегітимної влади. У першому – правління може бути здобуте легально (на підставі закону та виборів), проте у врядуванні уряд буде використовувати насилля та незаконні методи, таким чином, влада втрачатиме легітимність. Другий вид нелегітимної влади – це та влада, що була здобута нелегальними методами, вона залишатиметься нелегітимною, навіть якщо використовуватиме легальні методи врядування.

Елементи легітимності були наявні у протистоянні духовної і світської влади у Західній Європі в Середньовіччі. Поняття „легітимність” означало згоду з традиціями, звичаями та встановленими нормами поведінки. Легітимність тоді тлумачилася як право й обов’язок верховних правителів діяти згідно зі звичаями суспільства. Вже зі середини XIV ст. термін вживається для означення правомочності верховної влади.

Н. Макіавеллі наголошував, що є два способи здобути владу: незаконно, силою заволодіти престолом, або завдяки прихильності до володаря громади він робиться державцем своєї країни [7, с. 415]. Проте незалежно від того, яким чином здобуто державну владу, він наголошував, що володар „повинен уживатися зі своїми підданцями так, щоб його не змушували змінюватися ніякі обставини – щасливі чи нещасливі”, і це є найголовнішим [7, с. 418]. Тобто від визнання громадянами володаря залежить його успіх та тривалість перебування при владі. „Державець, посаджений на престол народом повинен дорожити його приязню... Державцю треба з народом жити в дружбі” [7, с. 420].

Т. Гоббс у „Левіафані” постійно наголошує на необхідності суспільної згоди. Саме така згода є передумовою утворення політичних інституцій, встановлення політичних ролей, вибір суверена, який стане гарантом збереження прав та свобод громадян. „... для встановлення суспільної влади необхідно, щоб люди вибрали одну людину або кілька людей, які були б їх представниками, щоб кожна людина вважала себе довіреною щодо того, що носій загального буде робити сам або заставить робити інших з метою збереження загального миру і безпеки, і визнавала себе відповідальною за це; щоб кожен підкорив свою волю і переконання волі переконанню носія спільної особи. Це більше ніж згода чи одностайність” [5, с.196]. Ця згода у концепції Т. Гоббса є одноразовим актом, він вважає, що в такий спосіб встановлений порядок не може бути порушений, і даремно нарікати на суверена, це те саме, що нарікати на себе. Наявність верховної влади, що одного разу була визнана, вже сама по собі є великим благом. Згода та визнання одного разу обраного порядку може бути урегульоване з двох джерел: „перше – це грамота, яку видав суверен, друге – закон держави” [5, с. 246]. Концепція суспільного договору Т. Гоббса передбачає встановлення зв’язку між сувереном та громадянами держави, який полягає, з одного боку, тобто з боку суверена, в дотриманні прав та свобод громадян, а з іншого, – у визнанні та несуперечності існуючому політичному та соціальному порядку.

Дж. Локк у своїй праці „Два трактати про правління” наголошував на необхідній згоді громадян у встановленні політичного ладу. Та момент абстрактної згоди переростає у формальну відповідність правлячих осіб, їх дій законам та традиціям суспільства. Закон є єдиним елементом, який визначає правомірність чи

неправомірність перебування даної особи при владі: „Той, хто набуває хоч би частину влади іншим шляхом, ніж це передбачено законом спільноти, не має права на те, щоб йому корилися..., а відповідно не є тією особою, на яку дав згоду народ”. Закон є тим, що постійно передбачає владу правителя та покору підданого [7].

У XVII ст. смислове значення концепту легітимності певною мірою відобразилося у понятті „суверенітет”, що крім визначення єдиного суб’єкта влади на певній території, окреслення незалежності світської влади від духовної, спиралося на визнання політичної та державної влади суспільством. Саме таке значення мав „суверенітет” у визначенні Ж. Бодена. Згодом І. Кант визначав суверенітет як зовнішню незалежність держави, визнання її суб’єктом міжнародних відносин, акцентуючи, таким чином, що на легітимність влади всередині держави значний вплив мають фактори міжнародного середовища та зовнішньої політики.

Самі ж поняття „легітимність” та „легітимізм” виникли на початку XIX століття. Вони виражали прагнення відтворити у Франції владу короля, як єдинозаконної, на відміну від влади узурпатора. Тоді ж легітимізм набув й іншого смислу – визначення конкретної державної влади і певної території на міжнародному рівні. Вимога легітимності влади виникла внаслідок реакції на насильницьку зміну влади та перегляду державних кордонів. Але потреба в легітимності формувалася задовго до французької революції, в епоху монархії, станів. Вона виражала усвідомлення переваг загальноприйнятого порядку над захопленням влади силою, завоюванням, сваволею та порушенням загальноновизнаних норм. Легітимність влади виражається і лояльністю громадян до неї.

І все ж, формулювання суті легітимності, що найбільше відповідає її сучасному розумінню, належить М. Веберу. До факторів, що формують легітимність учений відносив:

- економічну ефективність, продуктивність і виробництво системи економічних відносин, що підтримуються політичним порядком, здатність політичної системи задовольняти щоденні потреби людей;
- легальність. Законність, відповідність дій влади власноруч встановленим нормам та законам;
- традиції, тотожність системи влади тому культурному середовищу, в якому розгортається її діяльність;
- харизму – віру в особливі якості, покликання носіїв влади;
- ідеологічну та психологічну обумовленість.

М. Вебер виділив три „чисті” типи легітимності залежно від її підстав: традиційну, харизматичну та раціонально-легальну. Дослідники, що намагалися вивчати легітимність після нього, робили це насамперед під кутом одного з трьох типів: традиційної, харизматичної або раціонально-легальної.

Дж. Стеффек, учений співробітник Європейського університету, заслугу М.Вебера вбачає у тому, що він виділив легітимність як факт та феномен соціальної практики, завдяки якому громадяни сприймають відносини управління – підпорядкування. На його думку, харизматична й традиційна легітимність протиставляються М. Вебером раціонально-легальній. Два перші типи легітимності акцентують увагу не на рівності учасників, а на їх роз'єднанні. Вождь та пересічний член суспільства мають зовсім різні статуси, і, власне, ця роз'єднаність, протиставлення роблять можливим підкорення у такій політичній системі. Покірність та послух виникають внаслідок екстраординарності сили чи духу. Дж. Стеффек називає ці два види легітимності такими, що несуть „екстрімну асиметрію”, адже він вважає, що правителі, що легітимуються на підставі традиції та харизми, самі не є суб'єктами тих норм, яких змушені дотримуватися інші члени суспільства, така легітимність ні до чого не зобов'язує суб'єктів влади. Раціонально-легальна легітимність, навпаки, стосується не осіб, а правил, а тому не робить жодної різниці між членами одного суспільства. Дж. Стеффек вважає, що в сучасному світі тісної міжнародної інтеграції саме раціонально-легальна легітимність повинна застосовуватись для міжнародного порядку. Передумовами цього виду легітимності є раціональні принципи та раціональна організація прийняття політичних рішень у рамках раціональних політичних інститутів [8].

Російська дослідниця Т. Алексеєва зазначає, що в М. Вебера закладено підґрунтя „еклектичної легітимності”, основою для якої є обговорення громадянами політичних процесів, що відбуваються у суспільстві [1, с. 110]. Тим не менше, вона зауважує, що сьогоднішня диференціація світу, поява багатьох одиничних випадків свідчить про недостатній рівень пояснення легітимності влади, виходячи лише з концепції М. Вебера, а тому пропонує її розширити по вертикалі та по горизонталі. По горизонталі, на думку вченої, до демократичної легітимності слід додати квазілегітимний тип, а також тотально нелегітимний. Що ж до вертикалі, то буде доречно скористатися типологією, запропонованою відомим англійським політичним філософом Д. Хелдом, яка налічує сім варіантів легітимації:

- згода під загрозою насильства;
- легітимність внаслідок традиції;
- згода внаслідок апатії;
- прагматичне підкорення (тобто підтримка заради власної вигоди);
- інструментальна легітимність (згода, оскільки чинний режим може слугувати інструментом реалізації ідеї загального добра);
- нормативна згода;
- ідеальна нормативна згода.

Як справжню легітимність Д. Хелд розглядає лише останні два типи, коли у повному розумінні слова здійснюється дифузія влади більшістю громадян [1, с.113].

Аналізуючи проблеми легітимності, європейський вчений Дж. Шаар зазначає, що більшість сучасних визначень легітимності зводять її до віри або ж до опінії. Наприклад, С. Ліпсет розуміє під легітимністю „спроможність системи створювати й підтримувати віру в те, що наявні політичні інститути є найбільш адекватними у даному суспільстві” [1, с. 109]. Ще лапідарніший Д. Істон, на думку якого, легітимність – це „дифузія підтримки режиму”. В основі його вчення лежить теза, що головною причиною конфронтації у суспільстві є недостатня кількість благ – цінностей. Протистояння з цього приводу покликана розв’язувати політика, а саме, за допомогою влади, що користується певним авторитетом у суспільстві. У зв’язку з цим, учений розглядає традиційне поняття легітимності в трьох вимірах: ідеологічна легітимність, структурна та персональна.

Ідеологічна легітимність спирається на цінності та принципи, до яких апелює політична влада. Загалом, ідеологічна легітимність полягає у сприйнятті основних засад, на яких влада базується і є організованою в політичну систему, які визначають її обсяг. Джерелом цієї легітимності може бути як сама ідеологія, так і практична діяльність, об’єктивованій вияв панування; критерієм легітимності є користь для суспільства, що досягається завдяки легітимованій ідеології. На практиці, вважає Д. Істон, ідеологічна легітимність поширюється на операційні аспекти здійснення влади.

Підставою для структурної легітимності є переконання у правомочності норм, які регулюють взаємовідносини між владою та суспільством. Ці норми повинні не лише надавати суспільству можливість впливу на владу та прийняття політичних рішень через спеціально призначені для цього інституції (референдум, народні ініціативи тощо), але й визнавати та регулювати право суспільства на формування цих норм, зокрема, через інститут виборів, причому вплив на обранців не повинен обмежуватися протягом всієї каденції виконання депутатом своїх обов’язків. Прийняття соціального впливу для забезпечення соціального порядку можливе, якщо політична система сама діє за існуючими нормами і тим самим стає легітимною. Норми структурної легітимності визначають розподіл владних повноважень у суспільстві, а також шляхи та способи досягнення влади. На думку дослідника, структурна легітимність повинна бути синонімом до правової політики.

Джерелом персональної легітимності є особисте ставлення оточення до осіб, що здійснюють владу в межах цієї системи. У такому вимірі легітимність постає через авторитети, що поважаються у суспільстві, способи політичної поведін-

ки, а також певною мірою самих осіб. Незважаючи на певний ступінь інституціоналізації влади, Д. Істон вважає, що в ієрархічній організації вона ніколи не буде цілком анонімною. Владу здійснюють люди, які задіяні в державному апараті, ці люди надають владі людського обличчя, вкладають в неї свою особистість, свій стиль.

Окрім того, вчений виділяє типи легітимності за часом її дії (це дифузна та специфічна легітимність). Дифузна легітимність є загальною, фундаментальною, довгостроковою. Така підтримка режиму базується на афектній, емоційній підтримці ідей та принципів політичної влади, незалежно від результатів її діяльності. Специфічна легітимність – ситуативна, короточасна. Вона засновується на свідомій підтримці влади й вияві її діяльності.

Ж.–Л. Кермонн, французький дослідник, принцип легітимності передусім розуміє як відповідність політичної влади цінностям, на які опирається режим, чия діяльність цей принцип забезпечує, а також хоча б у неявній формі відповідає народним прагненням. Ж. –Л. Кермонн підтримує теорію М. Вебера щодо трьох ідеальних типів існування легітимності: харизматичного, традиційного та раціонально-легального. На думку дослідника, нерідко буває, що такі типи існування легітимності поєднуються та взаємно підсилюють одна одну. Як приклад, він наводить прийняття конституції V Республіки у 1958 р.: особистий престиж Ш. де Голля і два референдуми 1961 р. і 1962 р. дозволили главі держави рішуче покласти край алжирському конфлікту. Однак ці форми легітимності можуть і суперечити одна одній.

Ж. Л. Шабо, французький політолог, говорить про можливість демократичної (тієї, що спирається на волевиявлення тих, ким управляють), технократичної (яка пов'язана з умінням владарювати) й онтологічної (відповідність влади універсальним принципам людського й соціального буття) легітимності. Демократична легітимність передбачає перенесення на все суспільство індивідуальних механізмів прийняття рішення. Це своєрідний вираз свободної волі, у розумінні, що колективна воля походить від проявів індивідуального судження. На практиці – це застосування простого арифметичного принципу – принципу більшості. Технократична легітимність пов'язана з умінням правити, що зумовлено двома параметрами: доступом до влади та змістом процесу її втілення. Ідеологічна легітимність засновується на певних уявленнях про соціальну дійсність та проектах її зміни. Онтологічна легітимність – це відповідність політичної влади універсальним принципам людського та соціального буття.

Німецький учений Юрген Габермас запропонував іншу концепцію легітимності. Він розглядає проблему легітимності в контексті мовної легітимності, у „просторі дискурсу між владою та громадськістю”. Автор стверджує можливість

побудови такої моделі комунікації, в якій кожен суб'єкт соціуму може (хоча б теоретично) брати участь у розв'язанні загальнодержавних питань і досягати при цьому консенсусу. Згідно з його дослідженнями, панування чи домінування можемо сприймати як систему правомочної влади. „Вихід” системи розуміється як вищий щабель адміністративного рішення, „вхід” – як лояльність мас. На „вході” і на „виході” є загроза кризових порушень. Криза „входу” набирає форми кризи раціональності, адміністративній системі не вдається домогтися виконання своїх управлінських рішень, навіть тих, які зумовлені економічними потребами. Наслідком цього є дезорганізація певних сфер життя. Криза „виходу” має форму кризи легітимності: системі влади не вдається утримати на необхідному рівні лояльності мас. „Влада, – писав Ю. Габермас, – може уникати проблеми легітимності тією мірою, якою система адміністрування може бути незалежна від правого процесу формулювання її волі”.

Ніколас Луман, відомий німецький соціолог-теоретик, піднімає проблему процедурної легітимності. У межах соціальної теорії модерну Н. Луман розвиває соціально-історичний варіант правового позитивізму. У своїй роботі „Процедурна легітимність” він формує концепцію легітимності політичної системи в межах своєї системної теорії, а також досліджує ті фундаментальні процеси, що репрезентують правовий порядок. На його думку, правові процедури прийняття й пошуку рішень є найбільш різючою ознакою політичної системи сучасних суспільств. Процедури, як відзначає Н. Луман, отримують для змісту рішення значення, яке залишається важко передбачуваним, навіть тоді, коли сам зміст повинен визначатися обставинами справи. Сама процедура прийняття рішення не є критерієм істини, але вона сприяє правильності рішення, вона уможливорює та спрямовує комунікацію й гарантує здійснення рішень незалежно від того, чи є можливим вирахувати єдино правильне рішення, чи ні. Підстави легітимності дослідник бачить у консенсусі, тобто в загальному визнанні рішень, що підтверджені правовими процедурами. Варто зазначити, що самі правові процедури теж мають бути визнаними. Але природа їх визнання полягає не в тому, що вони найбільш раціональні, а в тому, що вони є власним породженням системи, що певним чином організована.

Т. Лукман та П. Бергер джерелом легітимності та процесів її здобуття вважають хабітуалізацію та типологізацію соціальної дійсності. Найважливішим досягненням цих процесів є можливість передбачати дії іншого, взаємодії між людьми. Наступним етапом у створенні соціальної дійсності є інституціоналізація. Соціальні інститути – це правила гри у суспільстві, точніше „придумані людьми обмеження, які спрямовують людську взаємодію у певне річище” [3, с 11], вони структурують стимули в процесі людського обміну. Будь-яка інституціоналізація включає ролі, що, в свою чергу, здійснюють контроль над її проходженням. Отже,

разом із соціальними інститутами формуються соціальні ролі, за допомогою яких інститути відображаються в індивідуальному досвіді. „Входячи” в певну соціальну роль, індивіди стають учасниками суспільства.

Зміст ролей та інститутів передається наступним поколінням (власне, тоді вони й починають сприйматися як ролі та інститути), і вже тоді їм необхідна легітимація. Під легітимацією Т. Лукман та П. Бергер розуміють виправдання, обґрунтування необхідності та доцільності їх існування. Отже, на думку дослідників, легітимація – явище соціального характеру, що випливає з природи людини, адже для нормального комфортного існування людини вона з об’єктивної повинна перейти в суб’єктивну, процес такого переходу включає в себе легітимацію – постійне визнання, виправдання даного соціального порядку.

Як бачимо, поняття легітимності є дуже широким за своїм змістом. Воно не може обмежуватися конкретними фактами нормативного характеру. Легітимність – явище соціокультурного характеру, що включає в себе ціннісний аспект політичного існування. На нашу думку, під легітимністю слід розуміти визнання влади, виправдання її механізмів, довіра до владних інституцій та політичної еліти – реальних суб’єктів влади. Легітимність більше ніж будь-який інший рівень інтеграції політичних інститутів, ролей та суспільства в цілому передбачає включеність особистісного компоненту в політичні відносини, бо зміст легітимації і полягає в об’єднанні життєвого простору окремих індивідів з інституційним політичним порядком через надання йому суб’єктивної значимості. Легітимність є дуже важливою для сучасних політичних режимів, а тому потребує детального вивчення політичної практики легітимності, способів її досягнення та утримання.

1. Алексеева Т. Легітимність влади у період транзиту // Політична думка. – 1998. – № 3–4. – С. 109–120.
2. Арістотель. Політика / Пер. з давньогрец. – К.: Основи, 2000. – С. 238.
3. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М.: „Медиум”, 1995. – 323 с.
4. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Пер. з нім. – К.: Основи, 1998. – 534 с.
5. Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. – М.: “Мысль”, 1974. – Т.2. – С. 7–265.
6. Локк Дж. Сочинения: В 2 т. – Москва, “Мысль”, 1960. – Т.2. – С. 5–156.
7. Мак’явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець / Пер. з іт. А. Перепада. – К.: Основи, 1998. – 492 с.
8. Steffek Jens. The power of rational discourse and the legitimacy of international governance // www.iue.it/RSCAS/WP-Texts/00-46.pdf.

**A PROBLEM OF POLITICAL AUTHORITY LEGITIMACY:
THE MAIN CONCEPTUAL STREAM**

Oksana Dashchakivs'ka

*L'viv Ivan Franko National University, Universytets'ka Str., 1, L'viv, 79000, Ukraine,
dashchakivska@yahoo.com*

The author exposes the crux of a legitimacy problem and approaches to its understanding that take place in the history of political thought beginning with the idea of obedience to the authority to the conception of "legitimacy" in M. Weber's political theory in this article. Special attention is paid to modern conceptions of legitimacy.

Key words: legitimacy, pattern of legitimacy, traditional legitimacy, charisma, faith, consensus.

Стаття надійшла до редколегії 13.09.2005

Прийнята до друку 26.12.2005